

Az a világ nem az én világom volt

Rendhagyó pályakép a 75 éves Koncsol Lászlóról

Koncsol László nevéhez több jelző párosult: polihisztor, humanista, egyszemélyes katedra. Valószínűleg mind igaz a maga módján. Pályáját akár a tipikus (cseh)szlovákiai magyar entellektüel életútjának is tarthatnánk, de még annak is atipikus. Miközben iskolát teremtett, mértéket szabott, műveltségével kimagaslott kortársai közül, s emberi tartása is példát jelenthetett, tökmagjankók üldöző hordái elől volt kénytelen menekülni. Aki egész életében másra sem vágyott, mint múzsákkal társalogni, másokat gyámolít, holott bárki másnál több teher alatt kell görnyednie.

Tanár, kiadói és folyóirat-szerkesztő, költő, műfordító, kritikus, irodalomtörténész, nyomdász, helytörténész, kényszerű szabadúszó, de elsősorban Ember. Népének, néhány évig a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház főgondnokaként egyházának szolgálja. Pályám egy hosszúra nyúló periódusában volt szerencsém néhány hónapig együtt dolgozni vele egy nyomdában. Jómagam korrektorként, ő egy kategóriával feljebb – minő paradox! – revizorként. Furcsa társaság volt: kirúgott tanítók, elcsapott szerkesztők, a paranoiás rendszer beilleszkedni és megfelelni képtelen alakjainak afféle hrabali gyülekezete. Koncsol még a nyomdai munka gályapadján is azt figyelte, honnan jöhet a lötytyedt vitorlát megrebbentő fuvallat, miközben húztuk a képzeletbeli evezőt. Hasáb- és oldalkorrektúrák olvasása közt (akkor éppen) vajdasági szlovák költőket fordított és görögül tanult. Cédulázni kezdett egy majdani magyar–szlovák nagyszótárhoz. Vagy csak úgy, egyszerűen mesélt, s én arra gondoltam, ennek az elcsapott és megtúrt embernek bárhol a világon katedra járna. Máig hálás vagyok neki ezért, de sosem mondtam neki. Hetvenöt évesen is megbocsátással emlékszik üldözőire, akik megkeserítették az életét. Összegez és mérlegel, és nehéznek találta. Károlyfalui lakásán faggattam.

1936-ban, az első Csehszlovák Köztársaság jobblétre szenderülése előtt két esztendővel születél.

– Június elsején, a gyermeknapon. Katicám, a hitvesem mondogatta, hogy soha nem nő be a fejem lágya, örökké gyermek maradok. Volt is benne valami, mert elég élehetetlen ember vagyok; a hivatásom is erre predestinált, akivel mindenki könnyen

Somogyi Tibor felvétele

kibabrál, aki nem tud harcolni az érdekeiért. Na de itt vagyok, megértem a hetvenötödik évemet, és nincs panaszom az életre.

Szellemi harcokat vívtál, ami messze nem azonos az ügyefogyottsággal.

– Így is lehet mondani. Ez fennkölt változata annak, amit az ember egész életében csinált, mert a hivatásom félig indifferens, társadalmon kívüli hivatás. Mert ugyan kit érdekel a költészet, irodalom? Egy kisebbséget. De ugyanakkor érintkezik a társadalmi mindennapokkal is, az emberi társadalom – ha úgy tetszik, a politika – érdekszféráival, tehát olykor óhatatlan az ütközés. Különösen a bukott rendszerben volt így, amikor a rendszer mozgatói, éltetői árgus szemmel figyelték, mit ír, mit mond az ember. Jóllehet soha nem akartam harcos tagja lenni a társadalomnak, mégis kénytelen voltam belemenni konfliktusokba. Nem én akartam, belerángattak és beletuszkoltak. Sajnos, ezek a konfliktusok egzisztenciálisan is sújtottak, egész életemen végigkísértek. Adott volt már csak azért is, mert édesapám református lelkész volt, magyar ember, egy csehszlovák nacionalista, sovíniszta, olykor fasisztoid, magát ugyan demokratikusnak nevező, ráadásul deklaráltan ateista, egyházellenes rendszerben, amelynek olykor a papok meg a papok gyermekei, hozzátartozói is áldozatul estek. Nekem szerencsém volt, mert édesapámat a falum vezetői szerették, tisztelték, nem akartak neki rosszat. Nekem sem, jó kádervéleményeket írtak rólam, így majdhogynem akadálymentesen tanulhattam, végezhettem el a középiskolát, majd az egyetemem.

Azért ez biztos nem volt ilyen egyszerű.

– 1942-ben kezdtem iskolába járni, a deregnyői református elemi iskolába. Deregnyő túlnyomó többségében magyar ajkú település, akkor Magyarország része volt. Aztán jött a front, majd a háború után csehszlovák iskolába kellett járni. Két évig küszködtem, nem tanultam, nem értettem a sűrűn cserélődő tanító nénik nyelvét; ők nem tudtak magyarul, mi nem tudtunk szlovákul. 1947 nyarán édesapám megelégette a dolgot: Fiam, ennek semmi értelme, nem tanulsz meg semmit. Mit szólsz Sárospatakhoz? Mit szólhattam volna? Nálunk Pataknak kultusza volt. Egyrészt közel esett, légvonalban negyvenöt kilométerre, másrészt édesapám, nagybátyám, sőt minden ősöm vagy debreceni, vagy pataki diák volt. Ez volt a mi forrásvidékünk. Persze hogy föllelkesültem. De akkor szökdösni kell ám, át a határon (mert útlevelet természetesen nem kaptunk)! Hát akkor szökdössünk, feleltem.

Ebbe már korábban is belekóstoltál.

– Igen, 1945 késő tavaszán. Kiszállt hozzánk két csendőr a szomszédos Budkáról (ott volt az őr), és közölték, egy óra múlva visszajönnek, addig csomagoljunk össze ötven kilót, visznek bennünket Csehországba. Ők elmentek a cigánysorra valami tyúklópásügyet elintézni, mi meg gyorsan összekaptuk azt a bizonyos ötven kilót, és neki-vágtunk az útnak – természetesen Magyarország felé. Édesapám, édesanyám, nővérem, jómagam meg Kismama, édesanyám nevelő mamája, nekem nevelő nagymamám később, mert édesanyám meghalt 1946-ban. Árkon-bokron, erdőn, Laborcon át. Kiszeli bácsi, az erdész vitt át bennünket a csónakjával. Minden pillanatára emlékszem az útnak. Fejfájós kisfiú voltam, akkor is kegyetlenül fáj a fejem. A folyó bal partján pihenünk le egy fa alá, az iski kertek alatt, amelyek lefutnak a Laborcig, édesapám pedig

ment Abarára, Erdélyi Mihály tiszteletes úr parókiájára, Erdélyi Géza barátom, püspök testvérem édesapjához, hogy valamiképp biztosítsa az utunkat Bodrogszerdahelyig, a szlovák–magyar határig. Az éjszakát Erdélyi Mihály bácsiéknál töltöttük, az abarai parókián, és másnap átszöktünk a határon. Pontosabban a magyar határőrök vittek át bennünket, akik lovas szekérrel jöttek értünk a vonalra. Két mozzanatra emlékszem tisztán. A két határőr közül az egyik azt mesélte a társának, hogyan szedett le egy puska-lövéssel egy magasban keringő golyát. Ez engem, kilencéves gyereket, megdöbbenett, mert a golya szent állat, nem szabad bántani. A másik, amikor a nővérem, a 17-éves Éva megkérdezte a határőröktől: „Tessenek mondani, már Magyarországon vagyunk?” „Igen, már Magyarországon vagyunk.” „Itt már szabad magyarul beszélni?” „Persze, hogyné! Tessék nyugodtan magyarul beszélni.” S a nővérem elsírta magát, ott zokogott hátul a szekérkasban. Nálunk akkor a magyar szóért pofon járt. A Kisvárda melletti Gyulaházára mentünk (ahol a dédapám református lelkész volt, ott is van eltemetve). Ott élt és gazdálkodott a nagybátyám, édesanyám bátyja, Szeles Gábor. Náluk töltöttük az egész nyarat. Nyár végén visszajöttünk, legálisan, mert akkor még a szovjet–magyar és szovjet–csehszlovák demarkációs vonalat nem zárták le, s át lehetett járni. Igaz, édesapámat kissé „feltartották” az oroszok, de másnap ő is hazajött. Kisvárdáról elvonatoztunk Csapra, onnan Ungvárra, majd Nagykaposra. Kaposról Kismamával gyalog vágunk neki a tizenkét kilométeres útnak, amely szétbombázva, harckocsik lánctalpától felmarva szinte járhatatlan volt. Arra vonult két hétig Dargó felé a második ukrán hadsereg. Mégis, egyszer csak szekérszörgést hallunk, s mögöttünk feltűnik egy deregnyői ember. Koporsót szállított. Kismama felszállt a bakra, én meg beültem a kasba, és a koporsóba kapaszkodva rázódtam Deregnyőig. Megérkeztünk, meglátogattuk a halotat, ott volt kiterítve szegény.

Korán, gyerekfejjel kerültél közel a halál és az élet misztériumához, hiszen édesapád temetett, keresztelt, esketett. Milyen volt az élet Deregnyőn?

– Nekem mindig ott kellett lennem a temetésekben. Deregnyő? Gazdagon rétegzett falu volt, minden vonatkozásban. Éltek ott jó gazdák, kevésbé jómódú, de a gazdálkodásból megélő, aztán szegény emberek, reformátusok, római katolikusok, tíz zsidó család, zsellérek, s körülbelül kétszáz cigány a falu keleti végében. A falu nyugati végén az „amerikások” módos, csinos házai álltak, és hát ott székelte a Lónyay család. Ők a 19. században még csak földbirtokosok voltak, Lónyáról jöttek, a Felső-Tisza vidékéről, és szép kastélyokat építettek a környéken. Deregnyői klasszicista kastélyukat Lónyay Gábor építtette 1836-ban, a templommal egy időben, száz évvel a születésem előtt. Ő reformpárti politikus volt, országgyűlési képviselő, Zemplén megye küldötte, a sátoraljaújhelyi megyeházán szolgált Kossuthal és Kazinczyval együtt. Kazinczy volt a megye levéltárosa, szekéren járt be Széphalomról Újhelyre. Kossuth és Lónyay Gábor olyan jó barátságban voltak, hogy Kossuth egy időben Deregnyeyként írta alá a cikkeit. Nyilván látogatták egymást, és Kossuth többször megfordult Deregnyőn. Lónyay aztán Kazinczy egyik leányát vette nőül, s hozta Deregnyőre. Kazinczy számos levelet írt nekik, huszonhat kötetben megjelent levelezésében olvastam őket. Később, miután Lónyay Elemér elvette Rudolf trónörökös özvegyen maradt leányát, a belga főhercegnőt, Ferenc József hercegi rangot adott neki, magát a családot grófi rangra emelte. 1944-ig, amíg el nem mentek a front elől, gyakran találkoztam velük. Az öreg grófnő, Sztáray kontesz minden

csütörtökön délután szertartásosan lejött édesapámhoz a parókiára, és eltöltött ott egy órát. Olyankor nekem is be kellett mennem, kezét csókolnom a grófnőnek, aki nagyon kedves botozó öreg néni volt, mindig megsimogatta a fejem, és mindenfélét kérdezett. 1944 húsvétkor előtt a szokásos viziten azt mondta, kisfiam, remélem, eljössz, és megöntöződ húsvétkor a kisunokám, Marikát. Erre nem lehetett nemet mondani. Húsvétkor lejött értem a nevelőnő, előállították a négy-öt éves kis Marikát, én borzasztó zavarban voltam, elrebegtem a verset, és annak rendje-módja szerint a kölnívízzel szembelocsoltam a kis konteszt, aki üvöltött, mint a sakál. Majd összeestem széken, mindenki eltűnt, csak az öreg grófnő maradt ott vigasztalni.

Már hatévesen olvastál, s minden arra rendelt, hogy szellemi pályára lépj.

– Persze, sokat olvastam. Édesapámnak volt vagy két-háromszáz kötetes könyvtára, ott sorakoztak az Erdélyi Szépmíves Céh kötetei, Tamási Ábel-trilógiája, Kós Károly, Nyíró József. Petőfivel kezdtem, majd a Toldit olvastam el, s persze Benedek Elek meséit. Azokat imádtam, s a barátaimnak is felolvastam őket. S persze Móriczot, Kodolányitól a Julianus barátot, ki tudja, hányszor. Ezzel kapcsolatban is van egy emlékem. Pataki diák voltam, tizenhárom-tizennégy éves. A kisdíákok mendikások voltak, a nagydiákkal, aki már prédikált sátoros ünnepeken. Hejőbábára mentünk Bögödi Dezsővel, aki nyolcadikos gimnazista volt, s őneki kellett prédikálnia Szendrey László keresztapám templomában. Utazunk, a nagydiák meg a kisdíák. Beszélgetünk. Mit olvasol, kérde Dezső. A Julianus barátot, nem tudok betelni vele. Te Kodolányit olvasol?, csodálkozott. Kodolányi nekünk jó barátunk! Kodolányi az ő falujában, Balatonfőkajáron volt lelkész (ma az általános iskola az ő nevét viseli), s a front alatt, mivel nekik volt tehenük, ők látták el a Kodolányi családot tejjel. Szoros kapcsolatban voltak. S mit ad isten, vagy tíz éve ott vagyok Patakon a nővéremnél, jövünk ki a templomból, a szokásos beszélgetés a templom előtt, s azt mondja a nővérem: Dezső, hadd mutassam be neked az öcsémet, Koncsol Lacit Pozsonyból. Rám néz, s azt mondja: te voltál a kisdíákom! Te voltál a mendikás 1949-ben, amikor Hejőbábán prédikáltam. S te olvastad Kodolányit. Nos, ez a Bögödi elvégezte a teológiát Debrecenben, lelkész lett. Péter János volt a püspöke, aki később Kádár külügyminisztere volt, és teljesen beállt a kommunista vonalba. Bögödinek valami konfliktusa támadt vele. Fölment Péter Jánoshoz a püspöki hivatalba. Összevesztek. A végén Bögödi az arcába vágta: Te nem vagy az én püspököm! És lekent Péter Jánosnak egy hatalmas pofont. Péter János rendőrkézre adta, beperelte, elítélték, megfosztották a palástjától.

Lépjünk át ismét a határon, Sárospatakra.

– 1947-ben édesapámmal átszöktünk a határon Újhelynél, ő otthagytott engem a Humán Internátusban, én meg bőgtem egy sort. Tizenegy éves kis kölyök voltam! De hát ez volt a szokás, így neveltek a gyerekből embert. Rengeteget szökdöstünk, csapattostól, szólóban, mikor hogy alakult. Ha jól emlékszem, Sárospatakon akkor 65-70 felvidéki diák tanult a gimnáziumban, illetve a tanítóképzőben, Gömörtől keletig. Huszonnyolc alkalomból sikerült huszonhétyszer úgy átszöknöm, hogy nem csíptek el. Ez nem jelenti azt, hogy nem találkoztunk határőrrel vagy fináncsal, de behunyták mindkét szemüket. Tudták, mi zajlik nálunk.

Sárospatak meghatározó volt az életemben.

– Patak csodálatos volt. Ott erősödtek fel azok az impulzusok, amiket hazulról hoztam. Ötszáz éves intézmény, amely röptette az emberek ezreit a világba, nemcsak Magyarországra, de szó szerint a nagyvilág minden szegletébe. Kisdiák voltam, amikor kiszakadtam onnan, az ötödik–hetedik osztályt végeztem ott (az ötödiket kétszer, egyszer szlovákul, aminek semmi értelme sem volt). Kitűnő tanuló voltam. Kiváló angoltanárunk volt, Dévay Jenő, aki belénk préselte az angolt. Olyan kiejtést trenírozott belénk, hogy négy évvel később, miközben már nem tanultam angolt (Komáromban franciát), az egyetemen, ahol volt fakultatív angolom, az angoltanárunk, született angol, azt kérdezte, mikor jöttem el Angliából. Én? Soha életemben nem jártam Angliában. Maga angol? Dehogyan, magyar vagyok. Nem létezik! Honnan ez a tökéletes oxfordi kiejtése? Kiváló tanáraink voltak Sárospatakon. Hol van az a Sárospatak? Ez volt Patak öröksége. A másik a zene. Én akkor muzsikusnak készültem. Kiváló zongora- és orgonatanárom volt. Tóth Kari bácsi a tanítóképző tanára volt, mellesleg orgonaművész, s átjárt hozzánk órákat adni. Anyák napján, madarak és fák napján, egyéb alkalmakkor a pataki református templomban kis hangversenyeket rendeztek. Azt mondja Kari bácsi: na, Laci, akkor felkészítelek, egy Bach-prelúdiumot fogsz játszani a templomi hangversenyen. Teli volt a templom. Kari bácsi beállította a manuált, a regisztereket, adott egy-két tanácsot, és zenéltem. De furulyáztam, énekeltem az énekkarban, rengeteget gyakoroltam. S olvastam. Nehéz egzakt módon megfogalmazni az egészet: a hagyományok, a légkör, a környék, a hegyek, a szőlők, a kirándulásaink, a Bodrog – egy mesevilág.

Sárospatak után, amikor lehetőség adódott, itthon folytattam a tanulmányaidat.

– Dunaszerdahelyre kerültem, mert egyedül ott volt teljesen kiépített magyar polgári iskola, ott sikerült annyi magyar pedagógust összehozni. Elvégeztem a negyedik polgárit, s mert égető hiány volt magyar pedagógusokból, jelentkeztem a pozsonyi tanítóképzőbe. Elvégezték az összes orvosi vizsgálatot, jól látok, jól hallok, nem bicegek, nem vagyok bandzsa satöbbi. Alkalmas. Jött a válasz: nem vehetnek fel (édesapám ugye, pap volt), de a jelentkezésemet továbbítják a komáromi magyar tannyelvű gimnáziumba. Itt Turczel Lajos tanár úrnak köszönhetően fölvetek. Az igazgató kézbe vette a jelentkezési lapomat, s közölte, ez a gyerek ideológiai ellenség, nem vesszük fel. Klerikalizmusával megfertőzi a többieket. Erre Turczel: de hát ez kitűnő tanuló, Sárospatakon járt iskolába, kitűnően végzett Dunaszerdahelyen. Hiszen ez egy kincs, igazgató elvtárs! De hát papgyerek! Na és? Hát nem tudod, igazgató elvtárs, hogy a magyar református papok mindig a nép fiai voltak, és mindig a nép szeretetére nevelték őket? Na de a klerikális szellem, replikázott az igazgató. De igazgató elvtárs – így Turczel –, bízol-e te a mi szocialista iskolánk nevelő hatásában? Persze, hogy bízok. Na hát, akkor felvesszük, s majd mi átneveljük! Fölvetek. Nemcsak engem, vagy hét papgyereket; az én példámra hivatkozva jött Erdélyi Géza, Borza Dani, Nagy Erzsike, a Czókoly tanár úr későbbi felesége, meg mások. Komárom érdekes iskola volt, a tanárok olyanok, amilyenek, kiválóak, gyengébbek, orvosok, mérnökök tanítottak, de voltak jók is. Turczel Lajos volt a ragyogó példa. Volt két kiváló történelemtanárunk, Koval bácsi meg Dušek, aki archeológus volt, Czókoly tanár úr fenomenális matekos, aki még velem is meg tudta szeretetni a matematikát. Ott ment tönkre viszont a zongoratudá-

som. A Népesből érkezett Takács Bandi vezette a tánckart. Erdélyi Géza, a püspök például szőlőt táncolt. Én meg zongoráztam, én voltam a korrepetitor. Kegyetlen dolog volt, egy sémára ment minden, kotta nélkül, s ez a zenei favágás teljesen tönkretette főleg a bal kezem. De egészében véve hálás vagyok Komáromnak, mert elvezetett az egyetemig.

Ahová főleg a magyar kedvéért felvételiztél.

– Szlovákul nem is tudtam, de mivel magyarból és történelemből megfelelttem, fölvettek. Oroszból csak ragozni tudtam, meg szövegeket mondani, amit bemagoltattak velünk Komáromban, Puskintól, Lermontovtól. Azt mondja a felvételiztető tanár: mondjon még valamit Puskinról. Nem tudok többet, én magyar vagyok. Maga magyar? Akkor beszéljen magyarul, én a kolozsvári egyetemen végeztem. Ruszin gyerek volt. Nekem az orosz klasszikusok a kisujjamban voltak, Tolsztojt, Dosztojevszkijt, Csehovot, Turgenyevet, Lermontovot, Mereskovszkijt olvastam. Szárnyra keltem. A tanár bámult: miféle könyvtár volt ez a komáromi? Megjegyzem, a többiek akkor olyanokat olvastak, mint A távolban egy fehér vitorla, Az acélt megedzik, Csendes Don (utóbbi még hagyján), vagyis szovjet irodalmat. Szlovákul az öreg Ondrušnál felvételiztem. Csodálatos ember volt. Később elmesélte, hogy amikor Okáliék szervezték a bandájukat, hogy meggyőzzék a magyarországi szlovákokat, hogy „mاتيčka ich volá” (hívja őket anyácska), őt is beszervezték mint nyelvészt, de hamar átlátta, mekkora gazemberség az egész, és ezt a pofájába is vágta Okálinak, aki azonnal hazaküldte. 1956 decemberében vizsgáznom kellett nála szlovák nyelvtanból. Azt mondja, menjek fel a lakására. Meglepődtem. Leültetett, megkínált, elkérte az indexem, beírta a vizsgát. Mit szól ehhez a szörnyűséghez, ami Budapesten zajlik?, kérdezte. Tudja, mi van ott? Persze, állandóan hallgatjuk a rádiót. Megbeszéltük, milyen szörnyűség, hogy Magyarország már megint vérzik. Ez volt a vizsgám. Abszolúte magyarpárti volt.

Ha nem itt és most, rosszkor és rossz helyen, akkor – említéd – zenész lettél volna.

– A nővéremnek volt otthon zongorája, amit a nagybátyjától kapott ajándékba, de azt magával vitte Sárospatakra, amikor áttelepült. Tehát zongora nélkül maradtam. Dunaszerdahelyen még erős zenei ambícióim voltak, de egyrészt nem volt megfelelő tanárom, másrészt nem volt hol gyakorolnom. Komáromban pedig jött a tánckar, úgyhogy erről lemondtam. Már csak nosztalgiaim voltak, egészen addig, amíg a fiam hét éves nem lett, s 1967-ben vettem egy pianínót. Vettem kottákat, főleg Bachot, mert Bach a mindenem, és elkezdtem újra gyakorolni. Szereztem egy kiváló zongoratanárnőt, aki fél évig foglalkozott velem, s a végén már azt kérdezgette, mikor akarok fellépni nyilvánosan. Nevettem rajta. Köszönöm, de én csak a magam gyönyörűségére akarok muzsikálni. Aztán abbahagytam ezt is; az Irodalmi Szemlét szerkesztettem, s ott aztán volt feladatom bőven.

1959-ben szereztél magyar-szlovák szakos bölcsészdiplomát. Utána egy gömöri „kitérő” következett.

– Nyáron nőül vettem a nógrádi Persérről szerelmem, Nagy Katicát, s miután őt Feledre helyezték, mentem utána. Akkor még ez volt a szokás. Engem nem helyeztek el sehova, de a rimaszombati járási tanfelügyelő – legyen áldott az emléke – elfogadott

engem, és beküldött Csontos igazgató úrhoz a rimaszombati iskolába, aki összekapart nekem annyi órát, minden szinten – negyedik elemitől az esti gimnáziumig –, hogy megkaphattam a hatalmas, 920 koronás fizetésemet. Feleden laktunk egy kúriában, Póloséknál, a színész Pólos Árpi szüleinél, onnan jártam be Rimaszombatba. A hadsereg huszonnégy hónapja után két évig tanítottunk Katicával Harkácson. A községnek pár éve díszpolgára lettem. Persze, ott is megkeserítették az életünket igazgatók (szlovák igazgatók, sajnos), akiknek valamilyen okból nem tetszettem, talán féltették tőlem a pozíciójukat. Pedig hát nem volt mit félteniük, nem törtem karrierre, s nem is törhettem volna, nem voltam párttag, édesapám okán tudtam, hogy abban a rendszerben esélytelen vagyok ilyesmire. Meg nem is érdekelt, nem akartam soha vezetni, dolgozni akartam tisztességesen.

Hogyan lettél kritikus?

– Mindig voltak bennem szépírói ambíciók, de... Még egyetemi hallgató koromban kezdtem verset írni, de rájöttem, hogy nem vagyok szinkronban a korrallal, idővel, a problémákkal. Az a világ, amiben éltem, nem az én világom volt. Aztán belegondoltam: édes istenem, hát én rossz káder vagyok! Bármikor belém köthetnek: ahá, a piszkos osztályellenség! A piszok ideológiai diverzán! Ilyeneket ír. Erre, sajnos, néhány alkalommal sor is került. Másokkal, munkás- és parasztszármazású pályatársaimmal ellentétben „karámon kívül” voltam. Ők leírhatták, „Nem hajlok se új, se régi úrnak”, én nem. Viszont van az emberben egy ösztön. Elkezdtem sündörögni Cselényi, Tózsér (a Nyolcak), az Irodalmi Szemle körül. Majd egyszer Dobos László a kezembe nyom egy könyvet, Szőke Jóska első könyvét, Az asszony vár-t: fiú, írdál róla kritikát! Huszonnégy éves voltam. Elolvastam, átgondoltam, jegyzeteltem, s megírtam róla a véleményem. Dobos közölte a Szemlében. S akkor kapok Fábrytól (Fábrytól, az idoltól!) egy levelet, hogy hát ilyet! Ki ez a Koncsol? Telitalálat, ezt ő is írhatta volna! Nekibuzdultam, s írtam néhány kritikát. Turczel is biztatott: írdál, fiú, kritikusokra van szükség. Én ezt, sajnos, komolyan vettem. Akkor lettem kritikus, amikor még irodalom sem volt.

De azért megkerested magadnak a terepet: Weöres-, Pilinszky-, Vörösmarty-elemzéssiddel, vagy amit Bartók zenéjéről írtál, iskolát teremtettél.

– Ez már nem kritika volt, hanem valahol az irodalomelmélet és a zeneelmélet határterületeit kezdtem kutatni. Később ugyanis úgy tértem vissza a zenéhez (három évig a református egyház pozsonyi kántora is voltam, szívességéből, mert helyettesítettem az Amerikába kiruccant kántorasszonyt, és megint Bach), hogy újra érdekelni kezdett a zeneelmélet, a polifónia, formatan, meg egyéb dolgok, s rájöttem, hogy a zenének és a költészetnek, mivel időben zajlik – egy szonáta tíz-tizenöt perc, egy vers tíz-tizenöt perc, szemben a festéssel, szobrászattal, mert arra ránézel, és azonnal abszorbeálsz – közös az eredete. A genezisük is azonos. Ergo, kell, hogy legyen valamiféle rokonság, affinitás a zenemű mélystruktúrái és a nagyjából korabeli költők műveinek a mélystruktúrái között. Mert ugyanabban a korban éltek, tehát kell, hogy a maguk eszközeivel azonos módon reagáljanak az adott korra és problémáira. Megvizsgáltam, és rájöttem, igazam van. Beethoven forradalmár volt. Köztudott, hogy az Erocát a francia forradalom hatására írta. Petőfi meg át volt itatva ezekkel a forradalmi eszmékkal. Tehát Beethovennél a főtéma és a melléktéma úgy feszül egymás-

nak, hogy a főtéma kemény, kopogó, a melléktéma pedig lágy. A kettőt egymásnak ereszti, a kettő birkózik egymással, hol egyik, hol másik kerekedik felül, összefonódik, szólásokban lent, fönt, kevereg, kavarog, s egyszer csak kikristályosodik belőle a megoldás. Petőfinél ugyanez van: „Te a tavaszt szereted, Én az őszt szeretem.” És találkoznak középen, a forró nyárban. S ha végigmegy Petőfi versein, mindig ezt az antinómiát találok. A te és az én ellentétét. Amit Beethovennél. Az egész irodalomban és zenetörténetben megtalálok ezeket a párhuzamokat. Erre döbentem rá, és demonstráltam négy-öt verselemzésen, hogy Pilinszky is, Bartók is egy gyökerű az építkezésmódban. De ez már egy új irányzat, új megközelítése az egész problémakörnek. Mondhatnám, zenei-lírai összehasonlító elemzés, amely valahol már az esztétikát súrolja, vagy abba szánt bele.

A normalizációs évek aztán végképp nem kedveztek a magadfajta gondolkodónak.

– Nézd. Duba, aki kétségtelenül a szlovákiai magyar próza legnagyobb alakja, ötvennyolc táján kezdett kibontakozni, de az igazán nagy műveit 1966–67 táján kezdte írni. Sosem felejttem, amikor a Szemlébe behozta az első igazán nagy novelláját. Azt hiszem, ez volt A sánta nyúl. Akkor kezdett tulajdonképpen kibontakozni a szlovákiai magyar irodalom. Akkor már lehetett volna valamit csinálni, de ugye, jött hatvannyolc s annak következményei. Ott vergődünk a Szemlében. Szegény Gyula mint főszerkesztő közölte a Petrőci, a Szabó Béla hülyeségeit, Lovicseknek a felkelési rémálmát, ahol valami felvidéki magyar partizán nő dolgozott a szovjet éjtörnyösöknek fent, a szlovák hegyekben. Megrendítő volt, soha el nem felejttem. Gyula ezt nekem már meg sem mutatta. Tudta, hogy ott üt meg a guta, ha elolvasom. Mentem a nyomdába, kezembe nyomta a kéziratot, én betettem a táskába a többi közé. Komárom felé buszozva olvasni kezdtem. Uramisten, ezt a marhaságot! Ezt nem lehet! Nem adtam le Lelkes Rudinak, a szedőnek, hanem visszahoztam. Másnap mondom Dubának, akit értettem, tiszteltem és szerettem, szeretek máig: Gyula, ne haragudj, én ezt elolvastam a buszon, ez egy marhaság. Erre Duba: Értsd meg, közeleg a szlovák nemzeti felkelés évfordulója, és nekünk valamit le kell adnunk a Szemlébe. De Gyula, mondom, ezzel nem lehet kompromittálni a „szent ügyet”, a szlovák nemzeti felkelést, a lapról, rólunk, az irodalomról nem is szólva! Hozni kell, és kész. Elküldte, megjelent. Na erre azt mondtam, én ehhez tovább nem asszisztálok. Megyek.

Ekkor léptél ki az Irodalmi Szemléből?

– Akkor kezdtem a szabadúszást. Visszakanyarodva: 1974-ben bejött Gyurcsó Pista a Szemlébe (ő már akkor ki volt nyírva, a Csemadokban dolgozott), azzal az ajánlattal, hogy a Csemadok országos vetélkedőt szervez a szlovákiai magyar irodalomról. Volna-e kedvem összeállítani egy tetszőleges kérdéssort? A Csemadok megfizeti. Igent mondtam, s elkezdtem újraolvasni az egész csehszlovákiai magyar irodalmat. Akkor döbentem rá, hogy ez már egy eleven, élő irodalom. Itt már megvannak a korrespondenciák az egyes komponensek között, itt már a múlt előrevetít valamit a jövőnek, a jövő visszaüzen a múltnak, a prózában megvannak az ívek és így tovább. Ez az irodalom már élő szervezet. Azt mondtam, eljött az ideje megírni a szlovákiai magyar irodalom történetét. Mit ad isten, jön Görömbei Andris a debreceni egyetemről, vendége a pozsonyi egyetemnek, megkeres, beülünk a Krymbe, s közli: azért vagyok itt, hogy megírjam a

szlovákiai magyar irodalom történetét. Bandi, ez fantasztikus, mondom neki, ha megengeded, ez kihívás, mert én is pár hónapja határoztam el, hogy megírom. Legalább lesz két irodalomtörténet. Ő is elkezdte, én is elkezdtem írni.

Ebből született az Ívek és pályák?

– Ebből jöttek az elemzések, ívek és pályák, meg két-három hossz- és keresztmet-szet. S ekkor kezdtem rákészülni arra, hogy szétnézek az egész magyar horizonton, tehát elkezdtem foglalkozni vajdasági írókkal, erdélyiekkel, sőt már nyugatiakkal, már amihez hozzájuthattam barátaim révén. Például Gömöri Gyuri küldött nekem könyveket Cambridge-ből. Aztán kezdtem szétnézni, hogy legyen egy olyan háttér, közeg, amibe ezeket az irodalmi mozgásokat belehelyezhetem. Ezt csináltam mindaddig, míg csak meg nem jelentek a színen a különböző fedőnevű emberek, sajnos, ismerőseim, akik révén alapos fordulatot vett az életem.

A dolgok logikusan vezettek ide, hiszen megvádoltak, hogy Duray Miklós szövegei a te lektorálásoddal jutottak ki az „imperialista” Nyugatra, és téged is bevitt a „fekete autó”.

– Egy apró sofőrrel és egy nagydarab, súlyemelő alakú tiszttel érkezett, és szállított a Február (Récsei) úti nagy épületbe, ahol Duray Miklós tetteivel kapcsolatban, második letartóztatása előtt kihallgattak. Orvoshoz készültem, nem voltam jól, kértem, halasszák el a műveletet, de azt felelték, nem lehet, mert az államügyész sürgeti őket. A másfél-két óra alatt egy polgári ruhás századosal társalogtam. Csak ő volt a szobában, s állítólag egy asztalba épített mikrofon, amely a szomszéd helyiségben dolgozó magnóba és néhány figyelő fülbe szállította szavaimat. A százados, aki jogot végzett, és később, látom, főtiszt – őrnagy – lett, úri módon bánt velem, és viszont. Halkan, nyugodtan beszélgettünk, a hosszú, részletes jegyzőkönyv is, amelyet Duray tárgyalásán mint tanúvallomást felolvastak, megfelelt annak, amit Miklós védelmében jónak találtam elmondani. A százados látszólag elhitte nekem, hogy nincs tevőleges kapcsolatom Durayval, s ettől fogva, miután ezt felismertem, őt mentettem és magyaráztam. Azt persze tudtam, hogy Miklós mindent magára vállal. Feleségem halálos rémülettel fogadta a dohánybűzt árasztó polgári ruhás hadnagyot (?), én viszont végig nyugodt és összeszedett maradtam. Beszervezni nem akartak, nem is céloztak rá, csak tanúvallomásmat írárták velem alá oldalanként, ahogy az ilyenkor szokás. Elolvastam, pontos volt, aláírtam. A százados lekísért a főkapuhoz, kezét fogtunk, s átadott a friss pozsonyi levegőnek. Bevillamosoztam a Cukor utcai tüdőrontgenre, fölmentem Doboshoz a Madáchba, és beszámoltam neki a történetekről. Este a feleségemmel kibuszoztunk Tözsérhez, s neki is elmondtam, hol ütöttem el délelőtti unalmamat. Ő ebben több tapasztalatot gyűjtött be, diákkorában be-bevitték és kihallgatták. Az utolsó esti buszszal indultunk volna haza, amikor láttam, hogy a nagy, füves térségen egy férfi és egy nő lohol a duruzsoló jármű felé. Szóltam a sofőrnek, várja meg őket; így is tett, s az Úr, a drága Gondviselő éppen Miklóst és feleségét, Zsuzsát terelte hozzánk; Zsuzsa édesapja, Szabó Antal nagytiszteletű úr lakott a közelben. A húszpercnyi utazás alatt beszámoltam neki délelőtti kalandomról, s mindent kiszórtam, ami az ő számára fontos lehet. Pár nap múlva letartóztatták, s következett a hosszú ügyészi huzavona.

Az akták szerint nacionalistának tartottak a megfigyeltetőd.

– Aki magyarként nemzete irodalmáról és az írásbeliséget ihlető valóságról nyíltan, nem a pártzargon és az éppen érvényes ideológiai vonal szerint beszélt és írt, szerintük nacionalista volt. Ha szlovákként vagy románként beszélt nyíltan nemzetéről, az illetőt jó szlovákként vagy jó románként minősítették. Nem Okáli, Husák, Clementis volt a nacionalista, sőt annál is rosszabb, aki a szlovákiai magyarok likvidálására törekedett, hanem az, aki ezt szavá tette. Ilyen primitív rugókra járt az ideológia kollektív elméje. Nézem a tartótisztek névsorát, és forog tőle a gyomrom. Ennyi léhűtőt tartott a rendszer, s mint egyetlen nap alatt kiderült, minden értelem nélkül.

Hogyan zajlott le mindez?

– Vissza kell térnem Gyurcsó ajánlatához. 1984-ben tehát elkezdtem olvasni a költőket. Rácz Olivértől: Álunk a sorban (1946), Gyurcsó Istvántól: Kőbölkúttól jöttek a katonák, Csontos Vili bácsinak a 46-os, 47-es verseit a Zalaba környéki deportálásokról. Mondom: úristen, de jó versek ezek! Meg Dénes Gyurka, meg Babi, Ozsvald. Hiszen ezek jól megírt versek, és kirajzolják az egész szlovákiai magyar történelmet! Kezdtém őket kigépelni, s a végén összeállt egy antológia. Ha összeállt, és megvannak a kötdések, azok a bizonyos korrespondenciák a szövegek között, meg kell írni hozzájuk a bevezető tanulmányt, ahol a versek magyarázzák a tanulmányt, a tanulmány magyarázza a verseket, és ez egységet alkot. Megcsináltam, 80 gépelt oldalon, és leadtam a kiadónak. Előtte megbeszéltem F. Z.-vel, aki igazgatója volt a Madáchnak. Z. Zs. volt a főszerkesztő egyébként. Szerződést kaptam a bevezetőre is, versválogatásra is. Kaptam egy előleget, valami tízezer koronát. Szabadúszó voltam, nagy szükségünk volt erre a pénzre, két növekvő gyerek, feleség, megélhetés, egyebek miatt. Megszülettek a belső és külső lektori vélemények, mindenki lelkendezett, fantasztikus, csodálatos, mindenki ajánlotta. Ültem a babérjaimon, lesz végre egy nagyszerű antológia, mindent bizonyítok, és mindenki ujjong. Eltelik pár hónap, kapok egy táviratot, menjek be a kiadóba. Sejtettem, hogy baj van. Megyek Hubik Pistához, ő szignálta a táviratot, kérdem: Pista, mi van? Menj be Z.-hez, mondja. Szegény Z. fesheng, majd kiböki: F. azt mondta, hogy a bevezetőt meg kell húzni húsz flekkel, aláhúzta azokat a részeket, amiket ki kell dobni, a periodizáció nem jó, a Fábry-féle periodizációhoz kell ragaszkodni (tehát első, második és harmadik virágzáshoz – pedig, tisztelet, becsület Fábrynak, bebizonyítottam, hogy ez nem igaz). Aztán Fábryt ki kell dobni (A vádlott megszólal-ra hivatkoztam), azonkívül az első korszak, tehát 1945–48 nem létezik, csak azt az irodalmat lehet korszakolásnál számításba venni, ami akkor (in statu nascendi – a keletkezés pillanatában) megjelent könyv alakban. Te Zs., mondom, jól tudod, hogy akkor nem jelenhettek meg könyvek, de ezek a szövegek akkor születtek! Ez egy kriptokorszak. Zs. folytatta: ezt és azt a verset kidobni, szocialista verseket kell bevonni, traktort, szövetkezetet, téeszt, mit tudom én, mit. Mondtam, ne haragudj, én ezt nem tudom megcsinálni a meggyőződésem ellen. Ezen az én nevem lesz, azt pedig torzszülőthöz nem adom. Azt megtettük, hogy négyezer-ötször bementem, kurtígtattuk a szöveget, újra legépelték, az én költségemre. Belenyugodtam. Kaptam újra egy táviratot, menjek be. Közölték, hogy az egész előszó tanulmányom úgy, ahogy van, nem mehet. Egy évig hiába dolgoztam. Se könyv, se honorárium. Akkor azt mondtam nekik: a bevezető tanulmány és a válogatás egymást magyarázzák, tehát ha a bevezető nem mehet, az egész válogatás az

értelmét veszíti. Vissza kell fizetnem az előleget. Szerződésünk van rá, ez jogtalan, s ez az egész tőlem függetlenül történt! Igen, mondta F. Z., de akkor én Z. Zs.-n hajtom be. Mire azt mondtam: visszafizetni nem tudom, mert az a pénz már elkelt a családomra, de ledolgozom. Adjatok lektorálandó kéziratokat, s azok béréből fizetem vissza nektek az előleget. Így történt.

De még nincs vége a történetnek...

- Igen, mert a könyv, az én válogatásom megjelent, válogatója: F. Z. és Z. Zs. És íratlak elé Csandával egy formális előszót. Egyébként így jártam a Duba-válogatással is. Velem az égvilágon mindenki kitolt, én ilyen balek voltam.

S így lettél az, aminek sosem készültél: helytörténész.

- Danáš őrnagy elrendelte a megfigyeltetésemet, és ez természetesen nem maradt annyiban. Leadta a drótot a szlovák pártközpont illetékesének, Pezlár elvtársnak, Pezlár pedig kiadta az ukázt Sárkánynak, a Madách Kiadó akkori igazgatójának meg az embereinek. Leállították a folyamatban levő könyvem, a Nemzedékem útjain mintegy hatszáz oldalas anyagát. Amikor Dubának leadtam a kéziratot, azt mondta, ez lesz az 1984-es esztendő nagy könyve. Exkluzív borítót terveztek neki a portrémmal, lektorálták bent és kint, fantasztikus lektori vélemények voltak, Turczel Németh Lászlóval és Illyés Gyulával példálózott. Megint csak jött a távirat, és tíz hónapi cirkusz után kimondták a végső ítéletet, hogy nem jöhet a könyv. Duba mint főszerkesztő még azt ajánlotta, próbálkozzam Rác Olivérről. Elvittem Rácához a könyvem. Lacikám, ez óriási, lelkeskedez, megcsinálom, ne félj! Megyek a Tátrába gyógykezelésre, viszem magammal, két hét alatt elolvasom, és küldöm. Mayer Judit behívott, ismét távirattal, Laci, jöjjön be. Azt mondja: Laci, nem tudom, hogy ez a gazember mit akar még elérni, hiszen már mindent megkapott! Miért, Juditka, mi történt? Jöjjön be, megmutatom, mit írt magáról. Megmutatta. Kiderült, hogy Sárkány megtudta, a kéziratom Rácához került, aki fent van a Tátrában. Bevágta magát a szolgálati kocsiba, felrohant Rácához, és közölte vele: Rác elvtárs, pártunk és kormányunk azt követeli tőled, hogy ezt a kéziratot vágd el. És Rác megtette. Csak egy példát mondok. Weöres Sándor kapcsán értekeztem a magyar nyelv ritmikái lehetőségeiről. Weöres lefordított egy bonyolult ritmikájú szanszkrit szöveget, s amikor Orbán Ottó Indiában volt, és elolvasta a magyarul nem tudó hinduknak Weöres fordítását, azok elájulva kérdezték, hogyan lehetséges ez? S ezt kifejttem Weöressel kapcsolatban. Erre Rác: minden nyelvnek megvannak a kifejező eszközei, s ha ezek a ritmikái lehetőségek nincsenek, vannak mások. Ergo: rossz nyomon járok, nacionalista vagyok. És csupa ilyen, nyolc oldalon keresztül.

Az Ütemezőt szintén igyekeztek elvágni.

- Egyszer az Új Szó szerkesztőségébe vittem valami recenziót, s Bodnár Gyulának elárultam, hogy van egy régi tervem: írok egy rendhagyó magyar verstant. Verstannal az emberek egy-két órában találkoznak az iskolában, azt sem tudják, eszik-e vagy isszák. Én meg elég sokat foglalkoztam a dolognak a művelődéstörténeti, mitológiai, zenei és egyéb vonatkozásaival, s gondoltam, vonzóbbá teszem az egészet. Bodnár fellelkesült, most indul egy gyermekrovat a Vasárnapban, csináljam meg oda. Legyen nekik tartalék, én is elakadhatok, megírtam hát vagy nyolc-tíz részt, kisesszét, szemléltető verset.

Bevittem, rövid bevezetővel ellátva. Gyula telefonált, hogy elfogadtatta a szerkesztői-zottsággal, mindenki örül, megtervezték a fejléceket. Megjelenik a Vasárnapban az első beharangozó, két nap múlva szól a telefon, menjek be. Kérdem, miért? Csak menjek be. Mi van, Gyula, kérdem. Baj van. A főszerkesztő az egészet leállította. Ők sem értik, mindenki fogja a fejét, de Rabay azt mondta, vissza az egész. Akkor én bemegyek a főszerkesztőhöz, s megkérdem. Megyek a titkárnőhöz, mondom, ki vagyok, ő leültet, bemegy a főszerkesztőhöz, majd jön ki, csorog a könnye. Koncsol elvtárs, főszerkesztő elvtárs azt üzeni, hogy nem fogadhatja önt. Miért? Azt nem mondta. Rabayt én nem is ismertem, életemben nem láttam. Ez már a Danás elvtárs műve volt. De ez csak a történet eleje. Leállítottak minden kéziratot, ami a különböző szerkesztőségekben volt. Közben az Ütemezőből már megcsináltam vagy tíz kisesszét, változatokat egy témára. Nem hagytam annyiban. Az Új Szóból kirúgták, elviszem a Nőbe. Örültek, két hét múlva közölték, hogy ez nem nekik való. Elvittem Tóth Elemérnek a Tábortűzbe. Miért nem rögtön nekünk hoztad? Ezt az isten is nekünk teremtette! Két hét múlva megyek: Testvér, sajnos, szó sem lehet róla, azt mondja a főszerkesztőnő, adjam vissza az egészet. Fogtam az egész anyagot, már más lehetőségem nincs, viszem a Szemlébe, Varga Erzsinek. Elindulok az YMCÁ-tól gyalog a Mihály-kapu alá, ami cirka húsz perc. Bemegyek Erzsikehez, mondom, itt van ez az anyag, sajnálnám, ha elveszne, sokat dolgoztam vele. Igaz, nem szépirodalom, csak részben, inkább művelődéstörténet, hátha érdekelné a Szemlét. S ebből nemsokára könyv lesz reményeim szerint. Az egész verstant szeretném feldolgozni, a rímeiket, formákat, mindent. Azt mondja, jó. Ő klasszika-filológus volt, konyított a dologhoz. Ez valamikor szeptemberben volt, miközben nekem semmi jövedelmem. A lányom éppen kivándorlóban Jugoszláviába, a fiam nőülőfélben, feleségem sírt, az ő fizetéséből éltünk. Nézem a Szemlét, októberben nem jött, novemberben nem jött. Nem szoktam követelőzni, én is voltam lapszerkesztő, tudom, hány szempont van, valami közbejött. Közbejött a karácsony, bementem Erzsikéhez. Megmondtam kerek-perec: ha a decemberi számban nem jelenik meg az anyag, nem tudok a feleségemnek és a gyermekeimnek karácsonyi ajándékot sem venni. Tíz hónapja semmi irodalmi jövedelmem nincsen, szabadúszó vagyok, és semmim. Azt mondja Erzsike: megpróbálom. De azt tudnod kell, hogy amikor idehoztad Tóth Elemértől az anyagot, amíg az ő szerkesztőségükből ideértél, már jött a telefon: Koncsol elindult Tóth Elemértől az Irodalmi Szemlébe hozzád, Varga elvtársnő. Vigyázz, mert Koncsol és az anyag veszélyes! Végül, Tózsérnek köszönhetően, aki leteremtette Sárkányt, megjelent. Közbejött a rendszerváltás, s Annus Jóska barátom, a Tiszatáj későbbi főszerkesztője éppen a Móra Könyvkiadó szegedi fiókjának főszerkesztője lett. Levelet kaptam tőle, pár éve olvasta a Szemlében a verstanti sorozatot, nagyszerű dolog, azonnal vigyem el neki. Visszaírtam, Jóska, nagyon kedves vagy, de nincs befejezve, nem tudom vinni. Azóta helytörténész lettem. Jön a válasz: Laci, azonnal hozd! Visszaírtam: Jóska, ez bonyolult dolog, nem tudom összecsapni. Addig rágta a fülem, míg félretettem mindent, és nekiültem. Jött a rendszerváltás, 89. decembere, Tőkés kirobbantja a romániai forradalmat, én meg írom a leszbeszi polgárháborút, a világtörténelem első ismert polgárháborúját (nemesség kontra polgárság), ennek szociológiai gyökereivel, lecsapódásával a költészetben, amikor a homéroszi mondatkör megy a francba, és megszületik a líra. Írom a leszbeszi meg az alkaioszi strófát és annak történelmi hátterét, ott meg dül a polgárháború, Tőkessel, Ceausescu vére ott folyik a laktanya udvarán, állandóan be van kapcsolva a tévé, permanens ingajarat-

ban vagyok az íróasztal meg a tévé között. Egy örület volt. Így is dedikáltam Lászlónak a könyvet. Tökéssel főgondnok koromban jöttem össze, nagyon jó barátok lettünk, együtt csináltuk, három évig építgettük ezt az egész egyetemes magyar református egyházat.

Így utólag evidensnek tűnik, hogy nem véletlenül üldözött a hatalom. De végül is megcsináltad a könyvet.

– Úgy csináltam meg az egészet, hogy a kiszedett, meglevő szövegrészt korigáltam, kiegészítettem, bővítettem, megírtam a bevezető tanulmányt, és elküldtem Jóskának. Később megtudtam Csűrös Miklóstól, hogy például Bozay Attila a budapesti Zeneművészeti Főiskolán az én Ütemezőmből tanította, s tanítják mindmáig a verstant, verslábakat. A Színművészeti Főiskolán ebből tanítják a prozodiát. Nemrég Keszthelyen volt előadásom a Berzsenyi Társaságban a felvidéki irodalomról, s ott mondták többen is, hogy ez az egyetlen használható magyar verstan. De jönnek a levelek: ön írta az Ütemezőt? Egyik fiam gimista, másik egyetemista, mindketten ebből tanulnak.

Érzel valamiféle elégtételt az ilyen visszajelzések hatására?

– Mit mondjak? Az ember örül neki. Ugráljak a plafonig? Sajnálom, hogy torzóban maradt, szerettem volna megcsinálni a rímeket, meg a magyar versformákat is.

Mikor betelt minden, bezárult minden ajtó, mi következett?

– Duba Gyula, a Madách akkori főszerkesztője behívott, és közölte, hogy befellegzett. Akkor összeomlottam. Addig megvolt a reménységem, hogy valami mégiscsak lesz belőle, kétharmada, fele, akármennyi megjelenik, és lesz valami honorárium. Attól féltem, hogy majd ezt az előleget is vissza kell fizetnem. Szédelegtem vagy két hétig, aztán arra gondoltam, hogy még elég fiatal vagyok (ötven sem voltam), van még bennem elég erő, nyakamba veszem a világot, de már nem szlovák közegbe megyek, mint annak idején nyomdász koromban. Magyar író vagyok, a fenébe is! Eszembe jutott a Csallóköz, az ottani barátaim, Bereck Jóska, Szigeti Laci, Barak Laci meg mások. Nyilvánvaló, hogy ideológiai kötődésű munkára nem vállalkozhatom, de valami fizikai feladat csak vár ott rám. Lehetek kocsikísérő, betonkeverő, segédmunkás, bármi. Nem félek a munkától. Elmentem Szerdahelyre, Szigeti Laci lakására, ahol együtt találtam Szigetit, Berecket, Barakot, s ott volt Filep Tamás is, aki később egy kismonográfiát is írt rólam. Mintha a jóisten rendelte volna oda az egész társaságot. Elrebegetem nekik, miről van szó, hogy kinyírtak, nincs állásom, jövedelemem, valami kellene. Bereck Jóskának jutott eszébe, hogy három napja találkozott a dióspatonyi tanácselnökkel, Lelkes Vincével, aki jó barát, újságot is csinált velük, s ő említette, hogy falusi könyvtárosra volna szüksége. Igaz, magyar–szlovák szakos filológus vagyok, csak megfelelek egy falusi könyvtárban. Barak Laci beültetett a kocsijába, Patony hat kilométerre van, kivitt. Lelkes Vincét nem ismertem, csak a keresztanyját, keresztapját, velük jártam Szerdahelyen iskolába. Ez persze később derült ki. Nagy örömmel fogadott, tudta, ki vagyok. Járt neki az Irodalmi Szemle, Tiszatáj, Nagyvilág, Kortárs, Élet és Irodalom, mindent olvasott, neki minden Koncsol-könyv megvan, el is olvasta. Most már nem engedem el magát, mondta. Keresse meg a falu múltját, és mi megvédjük. Nekünk hatalmunk van ahhoz, hogy megvédjük. Valószínűleg ők mondták meg Danáshnak – egyszer majd rákérdezek, így volt-e –, hogy leálltam a Duray támogatásával. Így kerültem oda.

S így lett az egészből egy alapozó helytörténeti könyvsorozat.

– Az lett, hogy nemcsak Patony múltját dokumentáltam pár könyvben, hanem kike-rekedett belőle a Csallóközi Kiskönyvtár, amelynek eddig harminckilenc kötete jelent meg, s további három kötet vár kiadásra; ha a magas minisztérium megadja a támogatást a Kalligram Kiadónak, akkor december végéig 42 kötete lesz készen. Az érdekesség az, hogy amit Patonyról először írtam, azóta kétszer-háromszor átfutottam, és újabb ismereteim azt mondják, hogy mindössze egy apró tévedésem volt benne. Ez azt jelenti, hogy nagyjából tisztán látom Patony történetét. Persze rengeteg dolgot kellene még hozzáírnom, ha isten éltet, ezeket még kiegészítem, találtam ugyanis még vagy tizenöt-húsz oklevelet, főleg tulajdonváltásokat. Érdekes, sajátos világ ez a csallóközi. Ha jól emlékszem, csak a dióspatonyi határban vagy százhusz dűlőnevet találtam 1836-ból, amikor a Pálffy birtokosok egy nagy felmérést végeztek. Nyolcvan százalékuk a vizekhez kötődik. Ilyenek: Lapsár (lápsár), Kígyóstóhát meg hasonlók. Nagyon kicsi települések voltak ezek.

Ahány zombék, annyi falu.

– Persze, tóhátaikon, vízpartokon, pár vályogház, hat-nyolc falunak egy kis temploma, s ha kiöntöttek a vizek, csónakokon jártak. Ismerem a Mária Terézia-féle kilenc kérdőpontra adott válaszokat, mindenütt az áll: hát igen, terem valami, ha a Duna ki nem önt. Nézem a benkepatonyi határban készült felmérést 1854-ből, ahol eskü alatt mondják az előjárók, hogy a *diarhani* dűlőben soha nem terem semmi, mert mindent elönt a víz, s jönnek a hajósok a Kis-Dunán (akkor még az volt a főág), mindig ott kötnek ki, és ami kukorica meg krumpli terem, azt mind-mind letörik, kiássák, megsütik. Csupa panasz. Felkapom a fejem: micsoda? Diarhani dűlő? Utánagondolok: hiszen ez egy görög szó! Diarrhoea! Az pedig hasmenést jelent. Nézem a görög szótáram, hát persze, hasmenés meg áradás. Árvíz, kitorés. A hasmenés úgy tör ki az ember fenekéből, mint a Dunából a víz. Hát ott szakított mindig a Duna, erről kapta a dűlő a nevét. A nevet egy tudós földmérő adta nyilvánvalóan. Ez egyfelől gyötrelmem volt, mert mi közöm nekem a helytörténethez? Meg Dióspatonyhoz, meg a Csallóközhöz? Hányszor kérdeztek tőlem, hogy miért nem az én vidékemet kutatom? Hát tehetek én arról, hogy a sorsom ide vetett? Az Úr ebbe a lébe verte bele az orromat. Ugyanakkor rendkívül érdekes, mert olyan mélyen belelátok ennek a régióknak az életébe, hogy elképesztő. És még hat-nyolc kötet itt van a fejemben és a fiókjaimban. Nem beszélve arról, hogy megismertem a Szigetközt, a Mátyusföldet. A Szigetköz és a Csallóköz egyébként hajdan egy volt; kisebb és nagyobb sziget, melyek határai sosem voltak szigorúan meghúzva, mert a Duna mindig új ágakat tört magának.

Rengeteg szépirodalmat fordítottál, részben vonzalomból, részben a megélhetés kényszerétől ösztökélve.

– Amikor Pozsonyba kerültünk, már megvolt mindkét gyermekünk. Ha jól emlékszem, ezerkétszáznegyven korona volt a kezdő fizetésem a Tatra Kiadónál mint felelős szerkesztőnek. Feleségem nem dolgozott, a kislányunk picit volt, a fiam hároméves, nyakunkon egy csomó kölcsön. Kölcsönlakásban laktunk Csizmár Miklósnéknál. Fizettük a lakbért, emellett szövetkezeti lakásra kellett gyűjtenünk. Kuporgattunk. Elképesztő anyagi helyzetben voltunk, csodálom, hogy nem örültem bele. Akármikor

hazamentem a munkából, feleségem sírva fogadott, a szó szoros értelmében egy vasunk sincs, nem tud kenyeret sem venni. Mentem Turczel tanár úrhoz, aki a szomszéd házában lakott. Tanár úr, négy nap múlva lesz előlegem. Mennyit adjak, fiam? Kétszáz koronát. Volt egy notesze, amibe mindig felírta, majd törölte a tartozásokat. Nem én voltam az egyetlen, aki ismerte ezt a noteszt. Így éltünk. Más megoldás nem volt, mint fordítani. Először Roman Kaliskýt fordítottam (Obžalovaný, vstaňte! – Vádlott, álljon fel!). Ez azért volt jó, mert tudtam, hogy ha mondjuk fél évig fordítok, és megcsinálom a könyvet, akkor a célban vár mondjuk tízezer korona, ami akkor elég tisztességes pénz volt, ebből lehetett ruházkodni, kicsit félretenni a lakásra. Tözsér Árpi kérdezte a minap, valamit olvasott tőlem nyilván, hogy miért nem írtam én prózát?

Nyilván nem maradt rá idő.

– Írok egy regényt két évig, s a családom éhen hal, velem együtt. És ha megírtam, még nem biztos, hogy megjelenik, ha igen, egy-másfél évig várni kellett, míg a kiadói bürokratikus, szovjet rendszerű procedúrán átmegegy. Három-négy év, míg egy kötet megjelenik. Ezt nem lehetett az adott helyzetben megcsinálni, két gyerekkel és egy nem kereső feleséggel. Hát fordítottam, és néha élveztem is. Nezval bájos történeteit például (Věci, květiny, zvířátka a lidé pro děti), ami olyan, mint Kosztolányinak a Képtelen természetrajza. Megyek egyszer Patakra a nővéremhez, aki mindig kisiskolásokat tanított, s lelkesedve fogad: Te, Laci, képzeld, a kis elsőseimnek az olvasókönyve a te Nezval-fordításaidal van tele! A magyar tankönyvszerkesztőknek megtetszettek ezek a kis történetek, és telepötyögtették velük a tankönyvet.

Még nyomdász korunkban mesélted, mennyire szeretted Milan Rúfus esszéit. A költő hangja címen fordítottál és állítottál össze tőle fordításkötetet.

– Rúfust nagyon szerettem. Fordítottam, válogattam, megcsináltam vagy háromszáz oldalt az esszéiből. Leadtam, már a nyomdába ment, amikor szól a telefon. Fónod Zoli hívott, hogy Rúfus azt üzeni, keressem fel. Tudtam, hogy baj van. Pán Koncsol, je zle (baj van). Nagyon magas helyről telefonáltak, hogy ezek és ezek az esszék nem mehetnek. Rúfus legszebb esszéit, amelyek kedvéért csináltam az egész kötetet, a Nagy provizóriumot, meg nem is tudom melyeket, mind kiszórták. El sem árurom, ki hívott, mondta. Pezlár? Husák? Ki tudja? A maradék megjelent, de a legszebbek kimaradtak. A Nagy provizórium megjelent az Irodalmi Szemlében, 1968-ban, a Romboid után. Már akkor baj volt vele, mert lefordítottam, betettem a Szemlébe, és egyszer csak hív a cenzor (nem emlékszem, hogy hívták, börtönben is ült valami gépkocsi-machinációért), hogy Rúfus esszéit ki kell dobni a lapból. Hogyhogy, kérdem. Ki kell dobni és kész. De hát ez abszurdum! A Romboidban megjelenhet, nálunk, a Szemlében nem? Erre azt mondja fickó: a kolléga, aki leengedte a Romboidban, már megkapta a magáét, én nem akarok ilyen büntetést. Kérdem, mi a baj? Hogy az esszé végén ott van a béka, aki kiiszza a forrásból a vizet. Ez rólunk szól, a cenzúráról. Mi vagyunk a béka! Aztán kibunyóztam, hogy megjelenhetett, de a békát ki kellett hagyni. S képzeld, mi történt! Volt Kormos Pistának egy sorozata, A világirodalom gyöngyszemei, s az egyikhez Csoórivall íratott előszót. Csoórinak annyira megtetszett éppen ez az esszé, hogy idézett belőle. Rúfus ugyanis leírja gyermekkori élményét, amikor fönt, Liptóban, a havas éjszakában a faluban egyszer csak megjelennek a szarvasok. Jönnek a szarvasok, be a faluba.

Éhesek. Jönnek a hulladékra. Felséges kép, ahogyan leírja a csodálatos állatokat, hatalmas agancsaikkal vonulnak az éjszakai faluban, kotorásznak a hulladékban. Aztán megjelent a megcsonkított kötet, amit még tovább csonkoltak. Mivel már ki volt szedve, ráparancsoltak a nagyszombati nyomdára, és egy egész bekezdés matricáit – akkor még ólomszedés volt – megreszeltették. Így lett majdnem olvashatatlan.

Ján Johanidesnek két kötetét fordítottad.

– Ő évfolyamtársam volt az egyetemen, aztán három év után otthagya az egészet, de igen jó barátok voltunk végig. Nagyon szeretett bennünket, magyarokat. És hitelesen szeretett, tehát ismerte Adyt, Petőfit, József Attilát. Egyszer behívott a kollégiumi szobájába: Brat Konsol, pod' do izby (Koncsol testvér, gyere a szobámba). Bemegyek. Kit rajzoljak le neked? Adyt, Attilát, Petőfit? Aranyt? Tökéletes portrékat rajzolt, csak úgy, egy vonással. Művészettörténetet hallgatott, zongorázott, csembalózott, rajzolt, festett, de le sem tojta az egész iskolát, ivott, nőzött. Annyira imádták a tanárai, hogy ők jártak utána, kávéházakban vizsgáztatták. Szegénynek sosem volt pénze. Fordítom a második kötetét, a Varjakat, telefonál, könyörög, siessek már, fordítsam le, nincs pénze. Mondom neki, te Jano, olyan átkozottul nehéz a stílusod, ezzel borzasztó nehéz megbirkóznom. Már harmadszor írom át, és ne adj úristen eltalálnom a hangot. Jó, jó, mondja, de találkozzunk. Találkozunk a Korzóban. Megyünk kifelé, megáll: Brat Konsol, milyen felekezetű vagy? Református, apám kálvinista pap volt. A nyakamba borul, átölel, csókol jobbról, balról: Tudom már, miért szerettelek mindig is annyira! S benyúl a zsebébe, előhúzza egy picit könyvet a tizenhetedik század elejéről. Ján Johanides kálvinista pap imádságait. A szépapjának a szépapja morva kálvinista pap volt, aki ide menekült a jezsuiták elől Észak-Szlovákiába, Magyarországra. Ötvenhatban hangosan ordított a kollégiumi folyosón: Brat Konsol, ez az! Magyarok, üssétek az oroszokat! Ez volt Johanides.

Vajdasági szlovák költőket is fordítottál.

– Az ottani szlovák költőkkel a kanizsai írótáborban ismerkedtem meg, s őszintén szólva nem sokra tartottam őket. Hetven-nyolcvanezres kis nyelvsziget ott, lent, ki tudja, hány száz kilométerre Szlovákiától. Ugyan milyen költők lehetnek ezek? Nyilván hazafias kolorit. Elkezdem olvasni őket, s rádöbbenem, hiszen ezek fantasztikus költők! Hamar összeállt a Mélyföld című antológia. Paľo Bohuštól, aki Csehszlovákiában „titóista kém” volta miatt végigjárta a börtönöket, például fordítottam-válogattam egy egész kötetet. Egyébként orvos volt, Szegeden kezdte az egyetemet, és Pozsonyban fejezte be. Ótátrafüreden volt tudóorvos, onnan vitték egyenesen Lipótvárra, és gróf Esterházy Jánossal raboskodott. Nem ezért érdekelt, hanem valóban megrendítő verseket írt.

Appendix

A szlovák kommunista ideológiának valószínűleg egyik legnagyobb tévedése volt, amikor 1985 szeptemberében Koncsol László kezéből kiverte a tollat. Azt hitte, elhallgattat egy izgága, veszélyes embert. Öt évvel ezelőtt így vallott erről: „Elmondhatatlan, mennyi áldással áldotta meg munkámat az Úr; jöttek a könyveim és a könyveink, Patonyról, a Csallóközről, s lett belőle sok minden egyéb, magyarságművelés, pedagóg-

gusképzés Győrött és a Csallóközben, végül egyetem és a Kiskönyvtár. Nem így tervezték a dolgot, akik megfigyeltek, de ez lett belőle. Az Úr jó dolgokat súgott, s mosolyogva köszönöm meg nekik, hogy ezt tették.”

Az interjút Kövesdi Károly készítette

Koncsol László fontosabb művei:

Kísérletek és elemzések. Tanulmányok. Pozsony, Madách, 1978.; Ívek és pályák. Tanulmányok. Uo. 1981.; Színmuzsika, fényvarázs. Gyermekversek. Uo. 1981.; Vizesnapló. Gyermekversek. Uo. 1984.; A Barátság Kórus 1971–1985. Uo. 1986.; Nemzedékem útjain. Esszék, tanulmányok. Uo. 1988.; Ütemező. Uo. 1990.; Diósförgepatony I–II. Uo. 1991–1993.; Törmelék. Uo. 1992–1993.; Kacska, Kacska, boszorkány vagy! Csallóközi boszorkányperek. Pozsony, Kalligram, 1993.; Válogatott kritikai dolgozatok. Pozsony, Madách, 1995; Patonyföld I. Pozsony, Kalligram, 1996.; Kemény a föld a patonyi határba. Ág Tiborral és Barsi Ernővel. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 1997.; Csontok. Versek. Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2000.; Csiribik. Gyermekversek. AB-ART, Pozsony 2000.; Vallató. Interjúk, cikkek 1968–2001. Uo. 2002.; A Csallóköz városai és falvai. I–II–III. Pozsony, Kalligram, 2002, 2003, 2005.; Ütemező. Pozsony, Madách-Posonium, 2003.; Tegnap a holnap után. Pozsony, Madách-Posonium, 2006.; Csallóközi merülések. Tanulmányok, esszék a régió múltjáról I–II. Pozsony, Madách-Posonium, 2007–2008.

Főbb díjai, kitüntetései:

Madách Imre-díj (1979, 1991); Fábry Zoltán-díj (1993); Bethlen Gábor-díj (1994); A Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (2001); A Szlovák Köztársaság Ezüstplakettje (2002); Posonium Irodalmi Díj Fődíja (2004); Pro Probate – A Helytállásért Díj (2005); Posonium Díj Életműdíja (2006); József Attila-díj (2008); Tőkés László-díj (2009)